

ΒΙΤΟΛΑΝΤ ΓΚΟΜΠΡΟΒΙΤΣ

Μαθήματα φιλοσοφίας
σε έξι ώρες και ένα τέταρτο

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΦΡΑΝΤΣΕΣΚΟ Μ. ΚΑΤΑΛΟΥΤΣΙΟ   ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΣΧΙΝΑ

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη — Θεωρητικές επιστήμες
Σειρά: Λόγοι δράσης — 19

Pierre Bourdieu: *Επιστήμη της επιστήμης και αναστοχασμός.*

Πανεπιστημιακό μάθημα του collège de France 2000-2001

Τίτλος πρωτοτύπου *Science de la science et réflexivité,*

Cours du Collège de France 2000-2001

Μετάφραση: Θεόφιλος Παραδέλης

Υπεύθυνη εκδοτικού τμήματος Βασιλική Γιαννέλη

Διορθώσεις: Χαράλαμπος Σίφωνας

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Φίλμ: Παναγιώτης Καπένης

Μοντάζ: Παναγιώτης Σαράτσης

Copyright® για τη γαλλική γλώσσα Editions Raisons d'Agir, Αθήνα
2005

Copyright® για την ελληνική γλώσσα

Σ. Πατάκης Α.Ε. (Εκδόσεις Πατάκη), Αθήνα 2005

Πρώτη έκδοση στη γαλλική γλώσσα από Editions Raisons, Οκτώ-
βριος 2001

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Ιούλιος 2006

Κ.Ε.Τ. 1986 Κ.Ε.Π. 579/06

ISBN: 960-16-2072-9

ΒΑΛΤΕΤΣΙΟΥ 14, 106 80 ΑΘΗΝΑ, ΘΗΑ.: 210.36.50.000 - FAX.: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΗΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΘΗΑ.: 210.38.31.078
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: Ν. ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ 122, 563 34, ΘΗΑ.: 2310.70.63.54-5
Web site://www.patakis.gr • e-mail:info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Η φιλοσοφία του Γκομπρόβιτς
9

Μαθήματα φιλοσοφίας σε έξι ώρες
και ένα τέταρτο
49

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΓΚΟΜΠΡΟΒΙΤΣ¹

Στον Krystof Pomian

Δεν είναι υπερβολή. Πράγματι, φαίνεται πως το πάθος για τη φιλοσοφία και τα *Μαθήματα φιλοσοφίας σε έξι ώρες και ένα τέταρτο* έσωσαν τον Βίτολντ Γκομπρόβιτς από την αυτοκτονία. Το 1969, στη Βανς, αργοπεθαίνοντας από μια ασθένεια των πνευμόνων που τον ταλαιπωρούσε από την εφηβεία του, ο Πολωνός συγγραφέας είχε ζητήσει επίμονα από τους φίλους τους Κονσταντίν Α. Ζελένσκι και Ντομινίκ ντε Ρου να του προμηθεύσουν δηλητήριο, ή έστω ένα πιστόλι, προκειμένου να βάλει τέλος στην καθημερινή οδύνη.

Σχεδίαζε τότε να γράψει ένα θεατρικό έργο με θέμα τον πόνο και είχε στραφεί εναντίον του άσπονδου φίλου

---

¹ Ένα μέρος από τα *Μαθήματα φιλοσοφίας*, τα οποία έδωσε ο Γκομπρόβιτς στα γαλλικά στη σύζυγό του Ρίτα και στον Ντομινίκ ντε Ρου, δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά το 1971, στο *Cahier de l'Herne* που ήταν αφιερωμένο στον Γκομπρόβιτς, με εισαγωγή του Κλοντ Ζαννού και ένα σημείωμα του ίδιου του Ρου, σχετικά με τις συνθήκες δημιουργίας του έργου.

του, του Ζαν Πολ Σαρτρ: «Ο πραγματικός ρεαλισμός μπροστά στη ζωή είναι να γνωρίζεις ότι το συγκεκριμένο, η γνήσια πραγματικότητα, είναι ο πόνος. Αντίθετα, η σύγχρονη φιλοσοφία υιοθετεί έναν τόνο πομπώδη, διδακτικό, λες και ο πόνος δεν υπάρχει. Ο Σαρτρ φτάνει μέχρι του σημείου να πει ότι τα βασανιστήρια αποτελούν ενδεχομένως απόλαυση για όποιον σκέφτεται ότι θα πάει στον παράδεισο, μετά το θάνατό του. Όμως, για μένα, αυτό δεν είναι διόλου αλήθεια. Πιστεύω ότι ο συγκεκριμένος τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουμε τον πόνο —με ελαφρότητα, με τόνο διδακτικό— είναι ένα από τα σφάλματα της σύγχρονης φιλοσοφίας, η οποία είναι εξαιρετικά στενόμυαλη και στο μεγαλύτερο μέρος της ασκείται από πανεπιστημιακούς [...] Θα ήθελα να γράψω κάτι που να μπορέσει να αποδώσει την έννοια του πόνου, κάτι αληθινά τρομακτικό και απόλυτο, το ίδιο το θεμέλιο της πραγματικότητας. Εγώ βλέπω τον κόσμο σαν μια οντότητα απόλυτα ζοφερή και κενή, όπου το μόνο αληθινό πράγμα είναι εκείνο που προκαλεί κακό: συγκεκριμένα, ο πόνος. Αυτός είναι ο αληθινός διάβολος, τα υπόλοιπα δεν είναι παρά ρητορείες²».

² P. Savanio, *Gombrowicz: la forma e il rito*, εκδ. Marsilio, Πάδουα 1974, σελ. 16.

Τα Μαθήματα φιλοσοφίας σε έξι ώρες και ένα τέταρτο δόθηκαν μεταξύ 27 Απριλίου και 25 Μαΐου 1969 στη σύζυγό του Μαρί Ρίτα Λαμπρός και στον Ντομινίκ ντε Ρου, βοηθό και στήριγμά του τους τελευταίους μήνες της ζωής του. Ως βοηθήματα χρησιμοποιήθηκαν παλιότερες σημειώσεις του συγγραφέα, καθώς και τα βιβλία που είχε φέρει από την Αργεντινή: *El ser y el tiempo*³ του Χάιντεγκερ, η μονογραφία για τον Χούσερλ από τον Φέιμπερ και για τον Χάιντεγκερ από τον Α.ντε Βελένς, η *Ιστορία του υπαρξισμού* του Βαλ, το δοκίμιο του Λυοτάρ για τη φαινομενολογία και τα *Lecciones preliminares de filosofia* του Μανουέλ Γκαρσία Μορέντε⁴.

Αυτά τα μαθήματα ήταν ιδέα του Ντομινίκ ντε Ρου —συν-συγγραφέα, μαζί με τον Γκομπρόβιτς, της *Διαθήκης* (1968), μιας αυτοβιογραφίας/συνέντευξης, με θέμα το έργο και τις ιδέες του Πολωνού δημιουργ-

³ *Το Είναι και ο Χρόνος* (Σ.τ.Μ.)

⁴ M. Heidegger, *El ser y tiempo*, Fondo de Cultura Economica, Ciudad del Mexico, 1962· M. Faber, *Husserl*, Ediciones Losange, Buenos Aires 1956· A. de Waeblens, *Heidegger*, Ediciones Losange, Buenos Aires 1955· J. Wahl, *Historia del existencialismo*, Editorial Dencalion, Buenos Aires 1954· J.F. Lyotard *La fenomenologia*, Editorial Universitaria, Buenos Aires, 1960· M.G. Morente, *Lecciones preliminares de filosofia*, Editorial Losada, Buenos Aires 1948. Όλα αυτά τα βιβλία βρίσκονται σήμερα στην κατοχή της συζύγου του, Ρίτας.

γού⁵—, ο οποίος ήταν πεπεισμένος ότι μόνο η φιλοσοφία θα μπορούσε να ανακουφίσει το στενό του φίλο από την ασθένειά του⁶. Του πρότεινε να είναι «ο μαθητής» του «καθηγητή φιλοσοφίας» Γκομπρόβιτς. Το γεγονός επιβεβαιώνει η σύζυγος του Πολωνού συγγραφέα: «Ο Ντομινίκ είχε καταλάβει ότι μόνο η φιλοσοφία θα είχε τη δύναμη να κινητοποιήσει το πνεύμα του, αυτή τη στιγμή της ψυχικής παρακμής⁷».

Τα *Μαθήματα φιλοσοφίας σε έξι ώρες και ένα τέταρτο* είναι μια προσωπική ανακατασκευή των θεωριών των σύγχρονων στοχαστών που αναζωογόνησαν, κατά τη γνώμη του Γκομπρόβιτς, τη φιλοσοφία του αιώνα μας. Τα «μαθήματα φιλοσοφίας» έχουν τον τόνο μιας ανακεφαλαίωσης της σκέψης των άλλων και της δικής του. Ή, καλύτερα: της ίδιας του της σκέψης μέσα από τη σκέψη των άλλων. Υπάρχουν επίσης σελίδες γεμάτες χιούμορ και λαμπρές ιδέες.

Στόχος του Γκομπρόβιτς είναι να ανασυστήσει ένα

⁵ W. Gombrowicz, *Testament. Entretiens avec Dominique de Roux*, εκδ. Belfond, Παρίσι 1990.

⁶ D. de Roux, «Note», στο *Cahier Gombrowicz*, εκδ. De l'Herne, Παρίσι 1971, σελ. 391-93.

⁷ R. Gombrowicz, *Gombrowicz en Europe, 1963-1969*, εκδ. Denoël, Παρίσι 1988, σελ. 334.

είδος «γενεαλογίας του υπαρξισμού», επινοώντας το σχέδιο ενός «γενεαλογικού δέντρου», του οποίου ο κορμός ήταν ο Κίρκεγκορ. Ήδη από το 1960, σε μια σελίδα του *Ημερολογίου*, είχε σκιαγραφήσει το διάγραμμα των συγγραφέων που ήταν απαραίτητοι για την κατανόηση της υπαρξιακής φιλοσοφίας: «... για τον Μαρξ, όπως και για τον Κίρκεγκορ, έχει κανείς ανάγκη τον Χέγκελ. Και δεν μπαίνει κανείς στον Χέγκελ χωρίς να γνωρίζει την *Κριτική του καθάρου λόγου*. Η οποία, με τη σειρά της, έλκει την καταγωγή της εν μέρει από τον Χιουμ και από τον Μπέρκλεϋ. Πηγαίνοντας ακόμη μακρύτερα, θα ήταν απαραίτητο να διαβάσαμε τουλάχιστον Αριστοτέλη και λίγο από τον Πλάτωνα, χωρίς να ξεχνάμε τον Ντεκάρτ, πατέρα της σύγχρονης σκέψης, του οποίου οι διαλέξεις ενέχουν θέση προλεγομένων της φαινομενολογίας (Χούσσερλ), χωρίς την οποία δεν μπορούμε να διαβάσουμε ούτε το *L'Être et le Néant*, ούτε το *Sein und Zeit*⁸».

Τα «μαθήματα φιλοσοφίας» είναι το κλειδί για να ξαναδιαβάσουμε και να κατανοήσουμε όλο το αφηγηματικό και θεατρικό έργο του Γκομπρόβιτς και, κυρίως, το *Ημερολόγιό* του. Η φιλοσοφία υπήρξε το

⁸ W. Gombrowicz, *Journal 1957-1960*, μτφρ. Christophe Jezewski, Dominique Autrand, εκδ. Denoël, Παρίσι 1976, σελ. 206.

μεγάλο του πάθος, όπως και η μουσική. Ο ποιητής Τσέσλαβ Μίλος θυμάται ότι δεν του άρεσε να μιλάει παρά μόνο για φιλοσοφία. Αυτό το υπερβάλλον πάθος είχε εκδηλωθεί και στη διδασκαλία του: στο Μπουένος Άιρες, το 1959, έδινε διαλέξεις πάνω στον Χάιντεγκερ, στον Κύκλο Φίλων της Τέχνης⁹. Το 1936, ο φίλος του συγγραφέας Μπρούνο Σουλτς, που συμμεριζόταν το πάθος του για τον Χούσερλ, του είχε, προφητικά, γράψει: «Έχεις τη στόφα μεγάλου ανθρωπιστή, η παθολογική σου ευαισθησία για τις αντινομίες δεν είναι παρά η νοσταλγία του οικουμενικού, η επιθυμία να εξανθρωπίσεις βάρβαρες ζώνες, να απαλλοτριώσεις μια μια τις ιδεολογίες, για να τις ενσωματώσεις στο αχανές πεδίο της ενότητας¹⁰».

Ήδη από την έκδοση του πρώτου του μυθιστορήματος, το 1937 (το οποίο, όμως, μεταχρονολογήθηκε κατά ένα έτος), με τίτλο *Ferdydurke*¹¹, οι κριτικοί διαπίστωσαν ότι βρίσκονταν μπροστά σε ένα παράξενο μείγμα αφήγησης και φιλοσοφικού δοκι-

⁹ Στο ίδιο, σελ. 151.

¹⁰ B. Schulz, *Correspondance et essais critiques*, μτφρ. στα γαλλικά Christophe Jezewski, François Lallier, Dominique Sila-Khan, εκδ. Denoël, Παρίσι 1991, σελ. 146-147.

¹¹ Στα ελληνικά κυκλοφορεί με τον τίτλο *Φερντιντούρκε* (μετάφραση Τασία Χατζή, εκδόσεις Ερατώ, Αθήνα 1984) [Σ.τ.Μ.].

μίου. Ο Βάτσλαβ Κουμπάτσκι¹², για παράδειγμα, παρατηρούσε ότι τα θέματα της ανωριμότητας και του παιδισμού, τα οποία ο Γκομπρόβιτς είχε αντιμετωπίσει ως κοινωνικά και πολιτισμικά φαινόμενα της εποχής μας, είχαν πολύ σημαντικές φιλοσοφικές επιπτώσεις. Αυτά ακριβώς τα δυο θέματα, με τα οποία ασχολείται για πρώτη φορά η ευρωπαϊκή λογοτεχνία με τόσο σαρκασμό και σε τόσο βάθος, συνιστούν τον πρωταρχικό πυρήνα της «φιλοσοφίας» του Γκομπρόβιτς. Ο συγγραφέας θεωρούσε την ανωριμότητα ως την πιο αποτελεσματική κατηγορία προκειμένου να ορίσει την κατάσταση του σύγχρονου ανθρώπου, τόσο στη χώρα του όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Έβλεπε, όπως λίγοι Ευρωπαίοι και ακόμη λιγότεροι Κεντροευρωπαίοι συγγραφείς, εκατομμύρια άτομα καθηλωμένα στην παιδική ηλικία, αποστερημένα από έναν Πατέρα και αμφιρέποντα ως προς το Νόμο, να ρίχνονται ευτυχισμένα στις αγκάλες ολοκληρωτισμών και φτηνών ιδεολογιών, που τους καθήλωναν ακόμη περισσότερο στην παιδικότητα, παρακινώντας τους να αιματοκυλήσουν και να αιματοκυλιστούν πίσω από σημαίες όπως «πατρίδα», «φυλή», «προλεταριάτο», «νεότητα»,

¹² W. Kubacki, «Le cas du Ferdydurkisme», *Atheneum*, 1938, αρ.2, σελ. 40-47.

«κατανάλωση» κτλ. Έμβλημα της Νεοτερικότητας είναι η άρνηση—όπως συμβαίνει στον Πίτερ Παν και στον Ζοζό (τον πρωταγωνιστή του Φερντυντούρκε)—να μεγαλώσουν, να αναδεχθούν το βάρος των ευθυνών, το θλιβερό προνόμιο της ωριμότητας, την ιλιγγιώδη σύγχυση που προκαλούν η ελευθερία και η δημοκρατία. Να πώς εξηγούσε το έργο του ο Γκομπρόβιτς: «Πρωταρχικός σκοπός μου δεν ήταν να εκφράσω την ανωριμότητα των άλλων, αλλά και τη δική μου εξίσου[...] Το σημαντικό για μένα είναι η κατάσταση της ανωριμότητας που υποκινεί και απελευθερώνει εντός μας όλη την κουλτούρα, την ίδια στιγμή που αυτή η τελευταία, μη όντας επαρκώς οργανική, αποδεικνύεται ότι είναι ανεπαρκώς αφομοιωμένη και χωνεμένη. [Πρόκειται για] το παράπονο του ατόμου που είναι έτοιμο να αμυνθεί ενάντια στο συνεχώς διογκούμενο κύμα της αποσύνθεσης, και το οποίο διεκδικεί με δυνατές κραυγές, θέλοντας να σωθεί, μια ιεραρχία και μια μορφή, αλλά ταυτόχρονα γνωρίζει ότι κάθε μορφή το περιστέλλει και το περιορίζει. Είναι ένα άτομο που αντιμετωπίζει την ατέλεια των άλλων έχοντας απόλυτη συνείδηση της δικής του ατέλειας¹³».

¹³ W. Gombrowicz, «Afin d'éviter un malentendu» στα *Varia*, μτφρ. στα γαλλικά Allan Kosko, εκδ. Bourgeois, Παρίσι 1986, σελ. 67-70.

Ο παιδισμός και η ανωριμότητα είναι άμεσα συνδεδεμένα με το πρόβλημα της *Μορφής*, κεντρικό στο κοσμοείδωλο του Γκομπρόβιτς. Ο ίδιος, στον πρόλογο της αργεντινικής έκδοσης του μυθιστορημάτων, θα διευκρινίσει: «Τα κύρια θέματα του Φερντυντούρκε είναι δύο: η ανωριμότητα και το πρόβλημα της *Μορφής*. Είναι πάγια κατάσταση οι άνθρωποι να αισθάνονται υποχρεωμένοι να κρύψουν την ανωριμότητά τους, γιατί μόνο ό,τι διαθέτουμε από ωριμότητα μέσα μας είναι κατάλληλο να αποκαλυφθεί προς τα έξω. Το Φερντυντούρκε θέτει το ακόλουθο ερώτημα: δε βλέπετε ότι η εξωτερική σας ωριμότητα δεν είναι παρά μύθος και ότι όλα όσα προσπαθείτε να εκφράσετε δεν αντιστοιχούν στην εσωτερη πραγματικότητά σας; Ενώ υποκρίνεστε την ωριμότητα, στην πραγματικότητα ζείτε σε έναν πολύ διαφορετικό κόσμο. Αν δεν κατορθώσετε να συνενώσετε αυτούς τους δυο κόσμους, ο πολιτισμός θα είναι για σας πάντα ένα εργαλείο αυταπάτης. Ωστόσο, το Φερντυντούρκε δεν καταπιάνεται μόνο με αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε φυσική ανωριμότητα του ανθρώπου, αλλά κυρίως με την ανωριμότητα που αποκτά με τεχνητούς τρόπους: όταν ο ένας άνθρωπος σπρώχνει τον άλλο στην ανωριμότητα... Οι ήρωες του Φερντυντούρκε δεν κάνουν αυτό που θέλουν, ούτε αισθάνονται όπως τους επιβάλλει η

φύση, αλλά το μεγαλύτερο μέρος των συναισθημάτων και των πράξεών τους τους επιβάλλεται έξωθεν. Ωθούνται σε πράξεις, καταστάσεις, συναισθήματα και σκέψεις άσχετα προς τη θέλησή τους, και πολύ αργότερα προσαρμόζονται ψυχικά σε όσα αναγκάστηκαν να αποδεχτούν, αναζητώντας a posteriori δικαιολογίες και εξηγήσεις [...] απειλούμενοι από το παράλογο και την αναρχία».

Σύμφωνα με τον Γκομπρόβιτς, αυτό που χαρακτηρίζει την ανθρωπότητα είναι η αδιάκοπη ανάγκη της να προσδίδει μορφή: «Όπως το κύμα, το οποίο, αν και αποτελούμενο από ένα εκατομμύριο χαοτικά μόρια, παίρνει κάθε στιγμή μια καθορισμένη μορφή¹⁴». Η Μορφή κυριαρχεί γιατί ζούμε σ' αυτό που αποκαλεί στο *Ημερολόγιό* του «Διανθρώπινη εκκλησία» (*Kosciol miedzyludski*): ο άνθρωπος έχει δημιουργηθεί από τον άνθρωπο, ο άνθρωπος βρίσκεται σε αδιάκοπη συνάφεια με τους άλλους ανθρώπους, τίποτε δεν μπορεί να ξεφύγει από την καθοριστική πίεση της παρουσίας του άλλου. Η Μορφή πρέπει να κατανοηθεί υπό τη διττή σημασία της: 1) μάσκα που οι άλλοι μάς επιβάλλουν και που είμαστε υποχρεωμένοι να κρατήσουμε· 2) στάση στην οποία συμβιβάζομαστε από μόνοι μας, προκειμένου να γίνου-

¹⁴ W. Gombrowicz, *Journal 1957-1960*, σελ. 95.

με αποδεκτοί (θέλουμε να είμαστε ελεύθεροι, αλλά τρέμουμε μήπως απομονωθούμε). Ο Γκομπρόβιτς μεταμορφώνεται, με τα έργα του, σε ένα «μαχητή της αντι-μορφής»: στόχος του είναι η απελευθέρωση από τα δεσμά του εξωτερικού κόσμου. Βλέπει ολόκληθαρα ότι τα ανθρώπινα όντα είναι βαθύτατα μη αυθεντικά: «Το ανθρώπινο ον δεν εκφράζεται με άμεσο και σύμφωνο με τη φύση του τρόπο, περνάει πάντοτε μέσα από μια ορισμένη μορφή. Αυτή η μορφή, αυτό το ύφος, αυτός ο τρόπος ύπαρξης δεν προέρχονται μονάχα από τον ίδιο του τον εαυτό αλλά του έχουν επίσης επιβληθεί απ' έξω — και να γιατί το ίδιο άτομο μπορεί να εξωτερικεύεται άλλοτε με σωφροσύνη και άλλοτε ηλίθια, αιμοβόρα ή αγγελικά, με ή χωρίς ωριμότητα, σε συνάρτηση πάντα με το στίλ που υιοθετεί και την εξάρτησή του από τους άλλους. [...] περνάμε τις μέρες μας κυνηγώντας τη μορφή, παλεύουμε με άλλους ανθρώπους για ένα στίλ και ένα είδος ζωής· [...] πάντοτε και σ' όλες τις περιστάσεις αναζητούμε τη μορφή, χαιρόμαστε ή υποφέρουμε εξαιτίας της, συμμορφωνόμαστε με αυτή ή την παραβιάζουμε και τη συντρίβουμε, ή την αφήνουμε να μας ξαναδημιουργήσει, αμήν¹⁵». Ο άνθρωπος δεν είναι, λοιπόν, ποτέ αυθεντικός, είναι πάντο-

¹⁵ W. Gombrowicz, *Φερντυντούρκε*, ελληνική έκδοση, σελ. 115.

τε παραμορφωμένος, δεν έχει πλήρη αλλά διαστρεβλωμένη ύπαρξη, πέρα από την ενεργό πραγματικότητά του. Ποια όμως είναι η ενεργός πραγματικότητα του ανθρώπινου όντος; Για τον Γκομπρόβιτς είναι κάτι ανεπίστρεπτα χαμένο. Μετά από αιώνες Ιστορίας, είναι αδύνατο να ξαναβρούμε αυτό που πρόκρινε ο Ζαν-Ζακ Ρουσσό, τον αυθεντικό και φυσικό άνθρωπο. Πίσω από τη μάσκα των μορφών υπάρχει ένα πρόσωπο παραμορφωμένο από την έλλειψη αέρα και από τη συνήθεια. Είμαστε καταδικασμένοι να παίζουμε με μια μάσκα: «Ο άνθρωπος είναι ένας αιώνιος ηθοποιός, αλλά ένας φυσικός ηθοποιός, γιατί το τέχνασμά του είναι εγγενές [...] το να είσαι άνθρωπος σημαίνει να είσαι ηθοποιός, το να είσαι άνθρωπος σημαίνει να προσομοιώνεις τον άνθρωπο [...] πίσω απ' αυτή τη μάσκα δεν υπάρχει πρόσωπο — το μόνο που μπορείς να του ζητήσεις είναι να αποκτήσει συνείδηση του τεχνάσματος που συνιστά την κατάστασή του, και να το ομολογήσει¹⁶».

Η Μορφή είναι αντίθετη προς το Χάος, όπως η Ανωτερότητα είναι αντίθετη προς την Κατωτερότητα. Ο Γκομπρόβιτς ανακαλύπτει με πικρία ότι αγωνιζόμαστε αδιάκοπα για τη Μορφή και την Ανωτερότητα, αλλά μας έλκουν σταθερά το Χάος και η

¹⁶ W. Gombrowicz, *Journal 1957-1960*, σελ. 11.

Κατωτερότητα, επειδή νομίζουμε ότι μπορούμε να είμαστε πιο ελεύθεροι μέσα σ' αυτά. Στην πραγματικότητα, η μόνη δυνατή ελευθερία, έστω και μερική, βρίσκεται στην καλλιτεχνική δημιουργία. Ο καλλιτέχνης, ακόμη κι αν του είναι αδύνατο να δραπετεύσει από τη Μορφή ή να επιτύχει την τέλεια Μορφή, μπορεί τουλάχιστον να αισθανθεί ελεύθερος «να παίξει» μαζί της. Μπορεί να καταστήσει «ορατές», αντί να τις αποκρύψει, τόσο την ωριμότητα της καλλιτεχνικής σύμβασης όσο και τη δική του Ανωριμότητα και, επίσης, διατηρώντας μια απόσταση, να απελευθερωθεί σε ένα βαθμό από την καταπίεσή τους. Για τον Γκομπρόβιτς, η τέχνη είναι το μόνο μέσο που διαθέτουν οι άνθρωποι μέσα στο χάος της Ύπαρξης για να δώσουν λίγη αξία στη δική τους μορφή.

Η σχέση υποκειμένου/αντικειμένου είναι άμεσα συνδεμένη με το ζήτημα της Μορφής. Ο Γκομπρόβιτς, όπως οι ήρωες των ιστοριών του, ήταν ένα πλάσμα ικανό να παρανοήσει αν τα μάτια του προσηλώνονταν σ' ένα αντικείμενο ή το πνεύμα του σε μια σκέψη... Αυτή η εμμονή είναι ιδιαίτερα φανερή στο έργο του *Cosmos*. Το μυθιστόρημα είναι οργανωμένο σαν αστυνομικό: η ιστορία μιας σπασμοδικής έρευνας ενδείξεων που αφορούν τους πρωταγωνιστές, εν μέσω της σύγχυσης των πάντων. Το να θεωρεί-

ται ένα αντικείμενο «ένδειξη» σημαίνει να του προσδίδεται ένα νόημα, πράγμα που οδηγεί στο να αναρωτηθούμε γιατί ειδικά αυτό και όχι άλλο μάς τραβά την προσοχή. Η πορεία του ντετέκτιβ είναι για τον Γκομπρόβιτς, ως ένα βαθμό, το σύμβολο όσων διαπράττει συνεχώς κάθε άτομο —στο πλαίσιο του γνωσιακού ενεργήματος— σε σχέση με την πραγματικότητα: «Τι είναι ένα αστυνομικό μυθιστόρημα; Μια προσπάθεια οργάνωσης του χάους. Γι' αυτό, ο *Cosmos* μου, που μου αρέσει να ονομάζω “μυθιστόρημα σχετικό με τη διαμόρφωση της πραγματικότητας”, θα είναι ένα είδος αστυνομικής αφήγησης¹⁷». Για τον Γκομπρόβιτς ο αντικειμενικός κόσμος δεν υπάρχει, είναι μη γνωστέος, όπως το *numen* του Καντ.

Κάθε ανθρώπινο πλάσμα, από τη στιγμή που φτάνει σε μια συνείδηση του εαυτού του, προσπαθεί να βάλει σε τάξη (*Κόσμος*) την αταξία (*Χάος*) που το περιβάλλει, προσπαθεί να βρει τη λύση στο περίπλοκο πρόβλημα των εκατομμυρίων αισθήσεων στις οποίες εκτίθεται καθημερινά. Το πέρασμα από το Χάος στον Κόσμο, από τα ανάκατα αντικείμενα σε μια υποκειμενική τάξη, είναι εγγενές στην ίδια μας τη φύση:

¹⁷ Βλ. *Cosmos*, μτφρ. Georges Sédire, εκδ. Denoël, Παρίσι 1997, σελ. 9.

«Βγαίνοντας από το χάος, δεν μπορούμε ποτέ πια να έρθουμε σε επαφή μαζί του: με δυσκολία κατανοούμε ότι η τάξη γεννιέται κάτω από το βλέμμα μας... και η μορφή¹⁸». Κάθε άτομο «δημιουργεί» την πραγματικότητα. Και ο συγγραφέας, ο φιλόσοφος, ο επιστήμονας, το κάνουν περισσότερο απ' όλους. Το μυθιστόρημα, για παράδειγμα, είναι από μόνο του μια πραγματικότητα, μια οργάνωση σε τάξη των ποικίλων στοιχείων που έχουμε επιλέξει. Αλλά αυτή η τάξη που προσδίδεται στην πραγματικότητα είναι κάτι πολύ προσωπικό, απομονωμένο, ιδιωτικό. Η τάξη που επιβάλλεται στον κόσμο είναι, σύμφωνα με τον Γκομπρόβιτς, σχεδόν παρανοϊκά υποκειμενική. Το σύμβολο αυτού του γνωστικού υποκειμενισμού είναι ο Δον Κιχότης. Ο ιππότης της Μάντσα δείχνει ότι ο Κόσμος, ως λυδία λίθος που χρησιμεύει για να διαχωρίζουμε πραγματικότητα και τρέλα, όνειρο και εγρήγορση, δεν υπάρχει (αν υπήρξε ποτέ). Οι κόσμοι είναι απεριόριστοι, όπως και τα υποκείμενα που τους σκέφτονται. Ο Δον Κιχότης είναι ένα παράδειγμα γνωστικού υποκειμενισμού που οδηγείται στις ακραίες του συνέπειες: όλη η πραγματικότητα πρέπει να συμμορφωθεί στην επιστροφή/φυγή του στην εποχή των ηρωικών ιπποτών. «Ο Δον Κι-

¹⁸ Στο ίδιο, σελ. 41.

χότης προαναγγέλλει τον Καντ»: πρέπει να υπάρχει πράγματι κάτι στην πραγματικότητα, εφόσον αυτό το κάτι το παρήγαγε το μυαλό του¹⁹.

Ο μηχανισμός της έμμονης σχέσης μας με τον κόσμο των αντικειμένων, αυτή η «πραγματική παγίδα», περιγράφεται ως εξής από τον Γκομπρόβιτς: «Ανάμεσα στα άπειρα φαινόμενα που παράγονται γύρω μου, διαλέγω ένα. Καρφώνω το βλέμμα μου σ' ένα τασάκι στο τραπέζι μου (τα άλλα αντικείμενα που είναι παρόντα εξαφανίζονται μέσα στο μηδέν). Αν αποπειραθώ να εξηγήσω γιατί το βλέμμα μου έπεσε ακριβώς σ' αυτό το τασάκι (θέλω να ριζώ τη στάχτη από το τσιγάρο μου), όλα είναι σε τάξη. Αν κοιτάξα το τασάκι κατά τύχη, χωρίς κανένα σκοπό, κι αν αυτό το πρώτο βλέμμα μείνει χωρίς συνέχεια, όλα είναι επίσης τέλεια. Αν όμως, έχοντας μια φορά ρίξει το βλέμμα σ' αυτό το ασήμαντο φαινόμενο, επιστρέψεις για μια ακόμη φορά... ατυχία! Γιατί επανέρχεσαι, αν είναι ασήμαντο; Α, επομένως μονάχα όταν σημαίνει κάτι για σένα επανέρχεσαι σ' αυτό;... Να πώς, απλώς επειδή συγκεντρώθηκες χωρίς λόγο σ' αυτό το φαινόμενο ένα δευτερόλεπτο παραπάνω, το αντικείμενο αρχίζει να διαφοροποιεί-

¹⁹ Βλ. W. Gombrowicz, «Don Quichotte aujourd'hui», στα Varia, εκδ. Bourgois, Παρίσι 1986, σελ. 11-16.

ται, να γίνεται σημαντικό... Στη συνείδηση υπάρχει κάτι που δημιουργεί από αυτή την ίδια του την παγίδα²⁰».

Η σχέση υποκειμένου/αντικειμένου στην επικράτεια των φιλοσοφικών θεωριών μελετάται από τον Γκομπρόβιτς σε μια μακρά παράγραφο από το Ημερολόγιό του, γραμμένη την εποχή που έδινε τα Μαθήματα Φιλοσοφίας του, και που αξίζει τον κόπο να μεταφερθεί αυτούσια:

Η πιο βαθιά πληγή του ανθρώπου, η αδιάκοπα αιμάσσοσα, είναι το δίλημμα υποκειμένου/αντικείμενο. Θεμελιώδες. Απελπιστικό. Η σχέση υποκειμένου/αντικειμένου, δηλαδή συνείδησης και αντικειμένου της συνείδησης, είναι η αφετηρία κάθε φιλοσοφικής σκέψης. Αν φανταστούμε ότι ο κόσμος έχει αναχθεί σε ένα και μόνο αντικείμενο, τότε αυτός δεν υπάρχει. Στην πραγματικότητα, η συνείδηση βρίσκεται έξω από όλα, είναι η έσχατη κατάληξη: έχω συνείδηση των σκέψεών μου, του σώματός μου, των εντυπώσεών μου, των αισθήσεών μου, να γιατί —για μένα— όλα αυτά υπάρχουν.

Από τη γέννησή της, η σκέψη, στον Πλά-

²⁰ W. Gombrowicz, *Journal 1961-1969*, μτφρ. στα γαλλικά Christophe Jezewski και Dominique Autrand, εκδ. Bourgois, Παρίσι 1981, σελ. 164.

των και στον Αριστοτέλη, διαχωρίζεται σε υποκειμενικές και αντικειμενικές σκέψεις. Με τη διαμεσολάβηση του Θωμά του Ακινάτη, ο Αριστοτέλης συνδέεται μέσω διαφορετικών οδών με την εποχή μας, ενώ ο Πλάτων, μέσω του Αγίου Αυγουστίνου και του Ντεκάρτ, μέσω της εκτυφλωτικής έκρηξης της κριτικής του Καντ και του γερμανικού ιδεαλισμού (Φίχτε, Σέλλιγκ, Χέγκελ), και τέλος μέσω της φαινομενολογίας του Χούσερλ και του υπαρξισμού, γνώρισε εντυπωσιακή άνθηση, πολύ ανώτερη από εκείνη της εποχής του. Όσο για την αντικειμενική σκέψη, αυτή θεωρείται σήμερα συγκεκριμενοποιημένη, εκφραζόμενη πάνω απ' όλα στον καθολικισμό, από τη μια πλευρά, και στο μαρξισμό, από την άλλη. Ωστόσο, καθ' ομολογίαν του ίδιου του Μαρξ, ο μαρξισμός δεν είναι φιλοσοφία όσο για τον καθολικισμό που εκδηλώνεται ως μεταφυσική θεμελιωμένη στην πίστη, αυτός συνιστά, παραδόξως, την υποκειμενική πεποίθηση ότι ο αντικειμενικός κόσμος υπάρχει.

Θέλετε να τα ξαναβρούμε αυτά τα δυο, τον υποκειμενισμό και τον αντικειμενισμό, στην επικράτεια των τεχνών; Ιδού! Η Αναγέννηση δεν είναι αντικειμενισμός, και η τέχνη του μπαρόκ υποκειμενισμός; Στη μουσική, ο Μπετόβεν είναι υποκειμενικός, και ο Μπαχ αντικειμενικός. Και τα μεγάλα πνεύματα, οι καλλιτέχνες, στοχαστές όπως ο Μονταίνι και

ο Νίτσε, δεν έχουν κατηγορηθεί για υποκειμενισμό; Θέλετε να κατανοήσετε ως ποιο βαθμό αυτή η δυϊστική πληγή συνεχίζει να ματώνει; Διαβάστε τις δραματικές σελίδες στο Είναι και το Μηδέν τις οποίες ο Σαρτρ αφιερώνει σε ένα πολύ παράδοξο ερώτημα: υπάρχουν, εκτός από μένα, άλλοι άνθρωποι;

Μιλώ για ένα ερώτημα «πολύ παράδοξο». Στην πραγματικότητα, η ύπαρξη των άλλων είναι ταυτόχρονα η πιο προφανής και απτή πραγματικότητα, και για τον Σαρτρ, που είναι υπαρξιστής, αλλά και μαρξιστής και ηθικιστής, η αναγνώριση αυτής της πραγματικότητας ως ευλογοφανούς υπήρξε ένα ερώτημα ζωής ή θανάτου. Και όμως, μετά από τη βαθιά ανάλυση του προβλήματος στο έργο του Ντεκάρτ, του Καντ, του Χούσερλ, ο Σαρτρ αισθάνεται υποχρεωμένος να παραδεχτεί ότι για μια αυστηρά φιλοσοφική συλλογιστική η ύπαρξη του άλλου είναι μορφικά απαράδεκτη. Γιατί; Διότι, στην απόλυτή μου ουσία, είμαι, όπως είδαμε, μια καθαρή συνείδηση, ένα υποκείμενο... Και, αν παραδεχόμουν ότι κι ένας άλλος άνθρωπος έχει επίσης μια συνείδηση, τότε γι' αυτή ακριβώς τη συνείδηση, την ξένη, θα γινόμουν, στη στιγμή, ένα αντικείμενο επίσης, δηλαδή ένα πράγμα. Επειδή, για μια αυστηρή συλλογιστική, δεν είναι δυνατό να έχουμε δύο υποκείμενα, και το ένα υποκείμενο να αποκλείει διά της βίας το άλλο.

Όσο για τους ανίδεους που θεωρούν τη φι-

λοσοφία αερολογίες, επειδή δεν καταλαβαίνουν γρυ, θα παρατηρούσα ότι πάνω σε μια ανάλογη αντίφαση σπάνε το κεφάλι τους οι σύγχρονοι φυσικοί που σκοντάφτουν στη σωματιδιακή και κυματοειδή θεωρία του φωτός, στο continuum του Αϊνστάιν, στη θεωρία του Πλανκ. Παντού, σε κάθε εποχή, η πιο βαθιά σκέψη συντρίβεται στον ύφαλο της διττής ερμηνείας, η οποία, στο εσωτερικό επίπεδο, αποκαλύπτεται εξίσου ασυμφιλίωτη όσο και άλυτη. Να γιατί ο άνθρωπος είναι ένα τέτοιο μυστήριο και για τον εαυτό του τον ίδιο. Κι όμως, για τους στοχαστές αυτό το πρόβλημα δεν είναι παρά μια ασημαντότητα, ιδιότροπη και νεφελώδης, επινοημένη από σνομπ, ή από εξέχοντα εγωκεντρικά πνεύματα, που επίσης διαπνέονται από σνομπισμό.

Η ίδια αντίφαση εμφανίζεται και όταν επιχειρούμε να κατανοήσουμε τι είναι η καθαρή συνείδηση, καθεαυτήν: στην πραγματικότητα, η συνείδηση δεν μπορεί παρά να είναι συνείδηση κάποιου πράγματος: είναι συσχετική: αν μπορώ να έχω συνείδηση των μορφών εκείνου εκεί του τραπεζιού, ή των κινήσεων εκείνης εκεί της αγελάδας, δεν μπορώ να φανταστώ μια συνείδηση ανεξάρτητη από το αντικείμενό της, γιατί, όντας συνείδηση, έχει ακριβώς συνείδηση κάποιου πράγματος. Σ' αυτή την περίπτωση, ο νόμος της ταυτότητας (το A ισούται με το A) δεν έχει πια αξία: η σκέψη μας προσκρούει σε μια ουσιώ-

δη και άλυτη αντίφαση, και καταλήγουμε σε μια υπαρξιακή φόρμουλα που υπογραμμίζει την παράδοξη και θεμελιώδη «αποφυγή» που συντελείται μέσα μας, την αδυναμία να κατανοήσουμε το ανθρώπινο ον, «καθώς ο άνθρωπος είναι εκείνο που δεν είναι, και δεν είναι εκείνο που είναι».

Ιδού, σε γενικές γραμμές, πώς εμφανίζεται το κύριο πρόβλημα του υποκειμενισμού, το οποίο τα «νωθρά μυαλά» βλέπουν απλώς ως «εγωιστικό στοχασμό ή ομφαλοσκοπήση», «σύγχυση και αταξία».

Γι' αυτά τα «νωθρά μυαλά», τα τόσο σκοτεινιασμένα, τα πάντα είναι, ασφαλώς, αναστάτωση και σκοτάδι. Ωστόσο, αυτό το πρόβλημα του τίποτα, αυτή η ελάχιστη δυσκολία κυριαρχεί, στην πραγματικότητα, σ' ολόκληρο το σύγχρονο πολιτισμό. Όμως να, τα «νωθρά μυαλά» δεν είναι ικανά να καταλάβουν ούτε ότι ο αγώνας τους ενάντια στο μαρξισμό είναι ακριβώς ο ίδιος μ' αυτόν που ο υποκειμενισμός είναι έτοιμος να διεξαγάγει ενάντια στον αντικειμενισμό. Καθαρό προϊόν της επιστήμης, ο μαρξισμός επιχειρεί με επιστημονικά, δηλαδή με αντικειμενικά, μέσα να οργανώσει τη συλλογικότητα: ορίζεται ως αφηρημένη θεωρία που χρησιμοποιεί αφηρημένες έννοιες, και προσπαθεί να κατανοήσει τον άνθρωπο «έξωθεν». Σε αντιδιαστολή, όποιος υπερασπίζεται τον εσωτερικό του κόσμο, την ελευθερία του, την προσωπική του ζωή, το-

ποθετείται από αυτόν στην πλευρά του υποκειμενισμού.

Για να ολοκληρώσω, να ένα τελευταίο παράδειγμα, που θα καταστήσει ακόμη πιο καθαρή τη διαφορά μεταξύ αντικειμενισμού και υποκειμενισμού. Ο χειρουργός που αφαιρεί τη σκωληκοειδή απόφυση ενός αρρώστου τον θεωρεί σαν αντικείμενο, χειρουργήσιμο ακριβώς με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο επιδιορθώνει κανείς ένα αυτοκίνητο ή οποιαδήποτε μηχανή: πρόκειται εδώ για ένα μηχανισμό που λειτουργεί άσχημα. Ταυτόχρονα, ο ασθενής που βιώνει την εγχείριση στην ίδια του τη σάρκα βλέπει το πράγμα με διαφορετικό μάτι: πρόκειται για την προσωπική του υπόθεση, απολύτως διακριτή και μοναδική, είναι η «δική του» εγχείριση²¹.

Η Λογική θεωρείται, λοιπόν, γεγονός υποκειμενικό. Η πραγματικότητα είναι ένα παζλ του οποίου τα κομμάτια συνθέτει κανείς σύμφωνα με το δικό του τρόπο, οδηγημένος από παρορμήσεις πολύ προσωπικές και από ένα είδος «μαγείας» του κόσμου των αντικειμένων (υπό την έννοια ότι η πραγματικότητα μοιάζει να «ανταποκρίνεται» και στα πιο παράξενα αιτήματα και τις ονειροπολήσεις του ανθρώπου).

²¹ Στο ίδιο, σελ. 233-236.

Το έργο του Γκομπρόβιτς βρίσκεται από την αρχή στο σημείο τομής των δύο κύριων ρευμάτων της σκέψης του εικοστού αιώνα: της ψυχανάλυσης και του υπαρξισμού, δυο θεωριών που ο συγγραφέας μελέτησε και επανεπεξεργάστηκε με τον τρόπο του στη διάρκεια της δεκαετίας του '30, στην αναστατωμένη και εύθραυστη Πολωνία.

Σε ό,τι αφορά την ψυχανάλυση, δεν είναι τυχαίο που ο Γκομπρόβιτς, το 1935, καθώς ξεκινούσε το μυθιστόρημά του, έκανε μια ενθουσιώδη κριτική στην Εισαγωγή στην ψυχανάλυση του Ζίγκμουντ Φρόυντ, ενώ, στο σύνολό της, η πολωνική κουλτούρα, καθολική και μαρξιστική, απωθούσε με φρίκη ανάλογες θέσεις²². Αυτή η πλευρά του συγγραφέα υπογραμμίστηκε με μεγάλη διαύγεια από τον Μπρούνο Σουλτς, όπως είπαμε πιο πάνω, σε μια κριτική του Φερντντούρκε, όπου ονόμαζε τον Γκομπρόβιτς «διαχειριστή της ανωριμότητας»: «Η αναλογία με το φροϋδισμό είναι ολοφάνερη. Αλλά ο Φρόυντ, αφότου ανακάλυψε το υποσυνείδητο, άρχισε να μας παρουσιάζει τις ακατανόητες εκδηλώσεις και την παράδοξη λογική του αυτόνομα, σαν να διέφεραν εντελώς από το βαθύ και φυσιολογικό ρεύμα των πραγμάτων. Όμως ο Γκομπρόβιτς έβαλε ακριβώς στο

²² Στο ίδιο, *Varia*, σελ. 33-37.

πεδίο βολής του τις διαδικασίες τις λεγόμενες φυσιολογικές και αποδεκτές και απέδειξε ότι η νομιμότητα και η κανονικότητά τους δεν είναι παρά οπτική ψευδαίσθηση της συνείδησής μας, η οποία, όντας και η ίδια προϊόν κάποιας εξάσκησης, δεν αποδέχεται παρά τα περιεχόμενα που είναι κατάλληλα γι' αυτή και δεν εγγράφει το στοιχείο της ανωριμότητας που κατακλύζει τη μικρή λιμνούλα των αποδεκτών περιεχομένων²³». Αλλά ο Γκομπρόβιτς, μετά τον πόλεμο, δε θα εκδηλώσει πια ενδιαφέρον για τον Φρόντ²⁴. Αντίθετα, φαίνεται να παίρνει τις αποστάσεις του από την ψυχανάλυση, στο όνομα της λογοτεχνίας: «Η ψυχολογία... ε καλά, τη σέβομαι ως επιστήμη, φυσικά. Βρίσκουμε περισσότερη ψυχολογία σ' ένα βιβλίο ψυχανάλυσης απ' ό,τι στα έργα του Προυστ και του Μπαλζάκ μαζί. Όμως η ψυχανάλυση δεν μπορεί να εισφέρει τίποτε στην ευαισθησία μας, γιατί μας μεταχειρίζεται σαν αντικείμενα, ενώ για τη λογοτεχνία είμαστε υποκείμενα, ή, ακόμα καλύτερα, έργο. Εδώ έγκειται η τεράστια διαφορά.

²³ B. Schulz, *Correspondance et essais*, σελ. 347.

²⁴ Ωστόσο, κατά τη διάρκεια του πολέμου, σε μια επιστολή του από την Αργεντινή (7/10/1941) προς τον Πολωνό ποιητή Julian Tuwim, ο Γκομπρόβιτς έλεγε ότι ήθελε να γράψει μια μελέτη για την «πολωνική ψυχή» και ότι είχε μεταφράσει το εκλαϊκευτικό θεατρικό έργο του Antoni Cwojdzinski «Φρόντ, θεωρία των ονείρων», 1937· στο A. Cwojdzinski, *Comédie savante*, εκδ. PIW, Βαρσοβία 1968.

Από μέρα σε μέρα συνεχίζουμε να ζούμε μέσα στη θεμελιώδη αντινομία ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο²⁵».

Η άλλη πλευρά, σαφώς πιο σημαντική, είναι ο υπαρξισμός. Ο Γκομπρόβιτς αισθανόταν, και σωστά, ένας από τους προδρόμους του, μέχρι του σημείου να υποστηρίξει ο ίδιος, απερίφραστα, ότι είχε προηγηθεί του Σαρτρ: «Ο Σαρτρ είναι, για μένα, ο κωδικοποιητής των αισθημάτων μου²⁶». Το βιβλίο του Σαρτρ *Το είναι και το μηδέν* (1943) περιέχει όντως τα θέματα που απασχόλησαν κατά τρόπο λιγότερο συστηματικό τον Γκομπρόβιτς, όπως την παραμόρφωση της μορφής ή το ότι ο άνθρωπος δεν είναι ποτέ αυτό που είναι, αλλά αυτό που δεν είναι: «Ο Φερντντούρκε (1937) είναι έργο υπαρξιακό ως το μεδούλι. Γιατί σ' αυτό το βιβλίο αντηχούν, και αντηχούν *fortissimo*, σχεδόν όλα τα μεγάλα υπαρξιακά θέματα: το γίγνεσθαι, η δημιουργία του εαυτού, η ελευθερία, η αγωνία, το παράλογο, το τίποτα... Και πάντοτε μ' εκείνη τη διαφορά, η οποία συμπληρώνει όλες τις «σφαίρες» της ζωής του ανθρώπου, τις τόσο τυπικές στο υπαρξιακό δόγμα —την κοινοτοπία και αυθεντική ζωή στον Χάιντεγκερ, την αισθητι-

²⁵ P. Savanio, *Gombrowicz: la forma e il rito*, σελ. 22 και 24.

²⁶ W. Gombrowicz, *Testament: Entretiens avec Dominique de Roux*, σελ. 172.

κή, ηθική και θρησκευτική ζωή στον Κίρκεγκορ, τις “σφαίρες” του Γιάσπερς—, τη “σφαίρα” της ανωριμότητας. Αυτή η σφαίρα, ή μάλλον αυτή η καινούρια κατηγορία, είναι μια συμβολή της προσωπικής μου ύπαρξης στον υπαρξισμό. Ας μιλήσουμε καθαρά: εδώ βρίσκεται αυτό που με απομακρύνει από τον κλασικό υπαρξισμό. Για τον Κίρκεγκορ, για τον Σαρτρ, όσο βαθύτερη είναι η συνείδηση, τόσο αυθεντικότερη είναι η ύπαρξη: με την ένταση της συνείδησής μας μετρούν την αυθεντικότητα της βιωμένης εμπειρίας. Αλλά η ιδιότητά μας ως ανθρώπων δεν έγκειται ακριβώς στη συνείδηση πάνω στην οποία βασίζεται; Μήπως δεν ισχύει σε μεγάλο βαθμό το ότι η συνείδησή μας —συνείδηση δέσμια στο έπακρο, γεννημένη από την ένταση ανάμεσα στους ανθρώπους, καθώς και μέσω μιας μακράς αμοιβαίας τελειοποίησης των φιλοσοφικών συστημάτων, καθώς ο ένας φιλόσοφος πιέζει τον άλλο να προχωρήσει ακόμη περισσότερο— ναι, ότι διαμορφώνεται ανάμεσά μας και όχι από εμάς; Μήπως ο άνθρωπος, στην ιδιωτική του σφαίρα, δεν είναι πάντοτε παιδαριώδης; Μήπως πάντοτε δε βρίσκεται πίσω από την ίδια του τη συνείδηση; Μια συνείδηση την οποία εξάλλου αισθάνεται ως ξένη, επιβεβλημένη, μη ουσιαστική;²⁷».

²⁷ W. Gombrowicz, *Journal 1953-1956*, μτφρ. Allan Kosko, εκδ. Bourgois, Παρίσι 1981, σελ. 323.

Ωστόσο ο Γκομπρόβιτς, κυρίως στο *Ημερολόγιό* του, ασκεί πολεμική στον Σαρτρ, κατηγορώντας τον ότι δεν κατανόησε το πρόβλημα της ελευθερίας, εφόσον εκτιμά ότι ο άνθρωπος μπορεί να επιλέξει ελεύθερα: «Αγωνίστηκε να μας πείσει ότι είμαστε ελεύθεροι; Ελεύθεροι εμείς, θύματα, μάρτυρες, σκλάβοι, ως το λαϊκό βυθισμένοι στην αρρώστια, τα βίτσια, τα πάθη, και πάντα με το χαλινάρι στο στόμα, πάντοτε αναγκασμένοι να δουλεύουμε, να βασανιζόμαστε από το φόβο, πάντα σαστισμένοι, πολυάσχολοι, αγχώδεις; Από το ξημέρωμα ως αργά τη νύχτα είμαστε υποταγμένοι στην πιο άθλια σκλαβιά, και να που κάποιος μάς μιλάει για “ελευθερία”... [...] Το να λες ότι διατηρούμε μια θεμελιώδη δυνατότητα ελευθερίας απέναντι στην οδύνη [...] ισοδυναμεί, κατά τη γνώμη μου, με το να εξαφανίζεις ολοκληρωτικά το νόημα αυτής της λέξης. Το να υποφέρω είναι μια κατάσταση την οποία αρνούμαι και η οποία με κάνει ακριβώς να “υποφέρω”²⁸».

Ο Γκομπρόβιτς υποστηρίζει επίμονα ότι η ατομική συνείδηση δεν υπάρχει, κι ότι είναι ηθικά ελεύθερη. Και το κάνει επιτιθέμενος στον *Επαναστατημένο Άνθρωπο* του Καμύ: «Για μένα η συνείδηση, και εννοώ την ατομική συνείδηση, δεν έχει την

²⁸ Στο *ίδιο*, σελ. 79.

ίδια δύναμη όπως για τον Καμύ. Μήπως δε βλέπουμε, σε κάθε βήμα μας, ότι η συνείδηση δεν έχει τίποτα να πει; Είναι άραγε πεπεισμένος (ο Καμύ) ότι από τη συνείδηση εξαρτάται αν ο άνθρωπος θα σκοτώσει ή θα βασανίσει; Σκοτώνει γιατί σκοτώνουν οι άλλοι. Βασανίζει γιατί βασανίζουν οι άλλοι. Η πιο φριχτή πράξη γίνεται εύκολη γιατί ο δρόμος που φέρνει τον άνθρωπο ως εκεί ήταν ήδη στρωμένος· έτσι και στα στρατόπεδα συγκέντρωσης: το μονοπάτι του θανάτου ήταν τόσο τέλεια χαραγμένο, ώστε ο μικροαστός, ανίκανος να σκοτώσει ακόμα και μύγα στο σπίτι του, να θανατώνει χωρίς ενδοιασμούς τον διπλανό του²⁹».

Στην κριτική του υπαρξισμού ενυπάρχει ήδη όλη η κριτική την οποία ο Γκομπρόβιτς θα κάνει, στο τέλος της ζωής του, στη φιλοσοφία υπό την κλασική έννοια: «Μια φιλοσοφία δεν μπορεί ταυτόχρονα να ζει και να εξηγεί τη ζωή». Η αμηχανία του υπαρξισμού, κατά τη γνώμη του, συνίσταται στο ότι προϋποθέτει μια μέγιστη αυτοσυνείδηση της ανθρωπίνης κατάστασης, η οποία οδηγεί στην υπέρβαση της ύπαρξης και στην καταφυγή σε εικασίες πάνω στη δυνατότητα του Είναι. Ο Γκομπρόβιτς θέλει να

²⁹ W. Gombrowicz, *Journal Paris-Berlin*, μτφρ. Allan Kosko, εκδ. Bourgois, Παρίσι 1976, σελ. 107-108.

μείνει ριζωμένος σε μια φιλοσοφία της συγκεκριμένης ύπαρξης.

Υπό αυτή την έννοια, υπάρχουν συγγένειες με το μαρξισμό. Ο Κ.Α. Ζελένσκι, ο φίλος στον οποίο οφείλουμε την επανανακάλυψη του Γκομπρόβιτς μετά τον πόλεμο, υποστηρίζει ότι ο Πολωνός συγγραφέας ήταν ένα είδος μαρξιστή/υπαρξιστή *ante literam*: «Πριν οι άλλοι διαβάσουν τον Μαρξ, ο Γκομπρόβιτς είχε διακρίνει ότι το πιο μεγάλο ψέμα είναι αυτό των ιδεολογιών, κι αν σήμερα μάχεται ενάντια στο μαρξισμό, είναι γιατί αυτός έχει μεταμορφωθεί σε ιδεολογία, παύοντας να είναι ένα πεδίο της πραγματικότητας ανοιχτό και γόνιμο. Πριν ακόμη ακούσει να μιλάνε για τον Κίρκεγκορ, τον Χάιντεγκερ και τον Σαρτρ, ο Γκομπρόβιτς ήξερε ότι δεν υπάρχει άλλη γνώση για τον άνθρωπο παρά το να αναζητεί αυτό προς το οποίο τείνει συνεχώς, αυτό που σημαίνει ότι η ύπαρξη είναι σημαντική και όχι κάποια προβληματική ουσία³⁰».

Ο μαρξισμός και ο υπαρξισμός έγιναν ο πρώτος ιδεολογία που υπόσχεται «επιστημονικά» ένα ακτινοβόλο μέλλον και ανέντιμα αποκρύπτει τη φρίκη του υπαρκτού σοσιαλισμού, και ο δεύτερος, συχνά,

³⁰ Κ.Α. Jelenski, *Concours de circonstances*, Institut littéraire, Παρίσι 1982, σελ. 176.

από απελπισία, δούλος του πρώτου, ή «σκέψη του συρμού», συμβίβασμένη, κατάλληλη για την Ακαδημία. Να γιατί δεν μπορούν, ούτε ο ένας ούτε ο άλλος, να ικανοποιήσουν το ριζικό πεσιμισμό του Γκομπρόβιτς, ο οποίος μένει συνδεδεμένος με τη «βασιλική οδό» που χάραξε ο Κίρκεγκορ.

Όντας Πολωνός, ο Γκομπρόβιτς έχει ανοιχτούς λογαριασμούς με τον καθολικισμό. Όπως παρατηρεί ο ποιητής και κριτικός Στάνισλαβ Μπαράντζακ³¹, ο Γκομπρόβιτς ήταν ένας ορκισμένος άθεος και ορθολογιστής, που ενοχλούνταν από την καθυστέρηση της πολωνικής Εκκλησίας («Το επαναλαμβάνω, δεν είμαι εχθρικός προς τον καθολικισμό, είμαι απλώς εχθρικός προς τη θέση που καταλαμβάνει στον πολιτισμό μας, μια θέση που κάθε άλλο παρά χτεσινή είναι³²»), και γενικότερα απεχθανόταν την έλλειψη αμφιβολίας από πλευράς των πιστών. Γι' αυτό όμως και αισθανόταν επίσης κάποια εγγύτητα με τον σύγχρονο καθολικισμό και την υπαρξιακή του απελπισία: «Αυτό που με φέρνει κοντά του είναι η οξεία συναίσθησή του ότι η κόλαση περιέχεται στη φύση μας, ο φόβος του για τον υπερβολικό δυναμι-

³¹ St. Baranczak, «La genialità dell' immaturo» *Micro-Mega*, αρ. 2, 1989, σελ. 90.

³² W. Gombrowicz, *Journal 1957-1960*, σελ. 207.

σμό του ανθρώπου [...]. Η Εκκλησία με τραβά λόγω της δυσπιστίας της προς τον άνθρωπο, και η δυσπιστία μου προς τη μορφή, η υπέρτατη επιθυμία μου να αποσυρθώ, να πω “Αυτό δεν είναι πια εγώ”, που συνοδεύει κάθε μου σκέψη, κάθε μου συναίσθημα, συμπίπτει με τις προθέσεις του δόγματός της. Η Εκκλησία φοβάται τον άνθρωπο, κι εγώ το ίδιο. Η Εκκλησία, αντιπαραθέτοντας τον ουρανό προς τη γη, επιχειρεί να δώσει στον άνθρωπο αυτή την απόσταση από την ίδια του τη φύση την οποία εγώ θεωρώ απαραίτητη. [...] Το σημαντικό για μένα είναι ότι και εκείνη και εγώ επιμένουμε στο διχασμό του ανθρώπου: η Εκκλησία ανάμεσα σε στοιχεία θεία και ανθρώπινα, εγώ ανάμεσα σε ζωή και συνείδηση». Στις επιστολές του προς την αδερφή του, Ρένα³³, καθολική ακτιβίστρια, ο Γκομπρόβιτς αναγνωρίζει μια κάποια αξία στην πίστη, ως απάντηση σε μια υπαρξιακή ανάγκη: «...Αναγνωρίζω ένα νόημα σε όλες τις μορφές της πίστης, ακόμη και στις πιο φανατικές, και σκέφτομαι ότι θα μπορούσα να συμφωνήσω με τον Κλοντέλ ή τον Λεόν Μπλουά ή, ακόμη καλύτερα, να συνυπάρξω. Η επίγεια περιπέτειά μας είναι κάτι τόσο αδιανόητο, ώστε όλες οι

³³ Gombrowicz, *Vingt ans après*, εκδ. Bourgois, Παρίσι, 1989 σελ. 305 κ.ε.

λύσεις είναι πιθανές, και μόνο οι άνθρωποι οι απολύτως στερημένοι από φαντασία και ευφυΐα μπορούν να ικανοποιηθούν με απλά επιχειρήματα [...]. Χαίρομαι πραγματικά που πιστεύεις και σε συμβουλεύω να διατηρήσεις την πίστη σου σαν τον πιο μεγάλο θησαυρό, γιατί, σε κάθε περίπτωση, υπάρχει μια πίστη στον ανθρώπινο (πνευματικό) νόμο, που επιβάλλεται με την υπεροχή του στον απάνθρωπο νόμο της φύσης». (7/3/1960)

Για τους λόγους που αναφέραμε πιο πάνω, ο Γκομπρόβιτς εντυπωσιάστηκε ιδιαίτερα από τη διάλεξη της Σιμόν Βέιλ «Η βαρύτητα και η χάρη»³⁴. Θα τη χαρακτηρίσει ως επιτομή «όλων των εκφάνσεων της ηθικής στη σύγχρονη Ευρώπη: καθολικής, μαρξιστικής, υπαρξιακής ηθικής»³⁵. Μέσα από τη φυσιογνωμία της Σιμόν Βέιλ, ο Γκομπρόβιτς αισθάνεται την παρουσία του δικού του Θεού, ενός Θεού συγκεκριμένου, ο οποίος, ωστόσο, δεν μπορεί να του ανήκει: «[...] ένας Θεός αφηρημένος – για μένα είναι ο Θεός των Εβραίων. Ο έλλογος Θεός του Αριστοτέλη, του Αγίου Θωμά, του Ντεκάρτ ή του Καντ; Εμείς, μακρινά ανίψια του Κίρκεγκορ, δεν μπορού-

³⁴ Κυκλοφορεί στα ελληνικά, σε μετάφραση Αντιγόνης Βρυώνη, από τις εκδόσεις «Ευθύνη».

³⁵ W. Gombrowicz, *Journal 1953-1956*, σελ. 311.

με πια να τον χωνέψουμε. Οι σχέσεις των ανθρώπων της γενιάς μου με το αφηρημένο κατέληξαν να εκφυλιστούν εντελώς, εννοώ να γίνουν σε μεγάλο βαθμό “κοινές”. ναι, καταθέτουμε σήμερα στο αφηρημένο την τυπική δυσπιστία του αγροίκου· και, ιδωμένη από ψηλά, από τον εικοστό μου αιώνα, όλη αυτή η μεταφυσική διαλεκτική δε φαίνεται να έχει για μένα μεγαλύτερη σημασία απ’ όση είχε για τους γενναίους αστούς του παρελθόντος – τον ανθρωπάκο τον Καντ, έναν καλό φαρσέρ³⁶...». Η Σιμόν Βέιλ τού προκαλεί θαυμασμό γεμάτο έκπληξη για την πίστη της, αλλά ο Γκομπρόβιτς αισθάνεται ότι δεν μπορεί να τη συμμεριστεί και παραδέχεται εντίμως: «Να πιστέψω στο Θεό, δεν υπάρχει περίπτωση· αλλά να ερωτευτώ το Θεό; Η Σιμόν Βέιλ δεν είναι “πιστή”, αλλά ερωτευμένη. Στη ζωή μου δεν είχα ποτέ ανάγκη το Θεό, ούτε για πέντε λεπτά, και αυτό από την πιο τρυφερή μου ηλικία. Κι αν μου συνέβαινε τώρα να “ερωτευτώ”, [...] ο “έρωτάς” μου θα γεννιόταν κάτω από το συντριπτικό θόλο που πρόκειται να ξανακλείσει από πάνω μου: θα ήταν μια κραυγή που θα την είχε αποσπάσει το βασανιστήριο, κραυγή που δε θα είχε αξία³⁷».

³⁶ Στο ίδιο, σελ. 306.

³⁷ Στο ίδιο, σελ. 274.

Οι φιλοσοφικές ιδέες του Γκομπρόβιτς εκτίθενται στις χίλιες περίπου σελίδες του *Dziennik* (*Ημερολογίου*)³⁸, που γράφτηκαν μεταξύ 1953 και 1969. Ο ίδιος ο Γκομπρόβιτς είχε συνείδηση της ιδιαιτερότητας των ημερολογίων του, αφού διατράνωνε ευθαρσώς: «Αρχίζω να πιστεύω ότι είμαι ο συγγραφέας ενός φιλοσοφικού έργου σε πολλούς τόμους³⁹». Η αποσπασματική μορφή του ημερολογίου επιτρέπει στον Πολωνό συγγραφέα να οργανώσει, ακόμη και μέσα στην αταξία και με αναπόφευκτες αντιφάσεις, ένα υλικό που αλλιώς δε θα είχε βρει τρόπο να εκφραστεί. Το αποτέλεσμα είναι ένα πολύ ιδιαίτερο φιλοσοφικό έργο, παρόμοιο με τα *Δοκίμια* του Μονταίνι. Πρόκειται για απόπειρες στοχασμού πάνω στην κρίση ενός κόσμου και ενός συστήματος σκέψης (του δυτικού). Ο Γκομπρόβιτς επιχειρεί να αντιμετωπίσει την απώλεια του εαυτού, το θάνατο του Εγώ ως κανονιστικής και ενοποιητικής αρχής του κόσμου. Εξ ου και το *Ημερολόγιο* είναι ταυτόχρονα ένας τρόπος ανακοπής της προέλασης του Χάους και μια δραματική καταγραφή του προσωπικού του

³⁸ Το *Ημερολόγιο*, στην ολοκληρωμένη του μορφή, κυκλοφόρησε από τον Gallimard το 1995 σε δύο τόμους, στη σειρά Folio, αρ. 2767 και 2768.

³⁹ W. Gombrowicz, *Journal 1957-1960*, σελ. 15.

αγώνα. Το *Ημερολόγιο* είναι η ολοκλήρωση ενός οδυνηρού πνευματικού και υπαρξιακού δρομολογίου, που φτάνει σε μεγάλο βάθος. Στις σελίδες του ο Γκομπρόβιτς εκφράζει πλήρως τη φιλοσοφία του με το μόνο τρόπο που του είναι δυνατός, αναπτύσσοντας και ορίζοντας τα θέματα που περιέχονται στα μυθιστορήματα και στα θεατρικά του έργα. Ο Πολωνός συγγραφέας διεκδικεί την ειδική γνώση που του αναλογεί: τη γνώση του πολλαπλού και του αντιφατικού, που δεν μπορεί να αναχθεί σε μια φιλοσοφική διάσταση υπό την κλασική και ακαδημαϊκή έννοια, σε ένα ολοκληρωμένο σύστημα. Εμπνέεται από τον Νίτσε και τον Σοπενχάουερ, στο ύφος τόσο της γραφής όσο και της σκέψης — ένα ύφος που διδάχτηκε στα νιάτα του από κείμενα λογοτεχνικά και φιλοσοφικά: «Ήμουν στην έκτη τάξη (δεκαπέντε ετών), όταν έριξα μια ματιά στην *Κριτική του καθαρού λόγου* από εκείνη την εποχή έχω κρατήσει τις σημειώσεις μου πάνω στη συνθετική *a priori* κρίση, πάνω στον Σπένσερ, τον Καντ, τον Σοπενχάουερ, τον Νίτσε, τον Σαίξπηρ, τον Γκαίτε, τον Μονταίνι, τον Πασκάλ, τον Ραμπελαί...

» — *Τι αναζητούσατε σ' αυτές τις αναγνώσεις; Το ύφος;*

» — *Ναι, το ύφος της θεμελιακής σκέψης, το ύφος μιας ευαισθησίας που πηγαίνει στο βάθος των πραγ-*

μάτων, κι ακόμη, την ανεξαρτησία, την ελευθερία, την ειλικρίνεια, ίσως και την ολοκληρωμένη γνώση⁴⁰». Το ύφος του Γκομπρόβιτς είναι το καταλληλότερο για τη μη συστηματική σκέψη του, καμωμένη από σύντομες εκλάμψεις, από ενοράσεις που αποτυπώνονται στο χαρτί. Όπως έχει παρατηρήσει ο κριτικός Βόιτσεκ Καρπίνσκι, ο Γκομπρόβιτς, στο *Ημερολόγιό* του, δεν ενδιαφέρεται για τον Νίτσε υπό την ιδιότητά του ως εκστατικού δημιουργού του *Ζαρατούστρα*, ως υμνωδού της αιώνιας επιστροφής, ως διονυσιακού ερευνητή στη *Γέννηση της τραγωδίας*, ως ιδιοφυούς συγγραφέα του *Ecce Homo* ή του *Αντίχριστου*. Είναι ο άξιος συνεχιστής της *Χαρούμενης Επιστήμης* του σκεπτικιστή Νίτσε, αυτού που γελά και χορεύει πάνω στη σκόνη των ειδώλων⁴¹. Αυτό τον Νίτσε ξαναβρίσκουμε στις σελίδες του *Ημερολογίου* του, όταν γράφει: «Η τέχνη εμπεριέχει ένα θριαμβικό στοιχείο, ακόμη κι όταν συστρέφει τα χέρια από απελπισία. Ο Χέγκελ; Ο Χέγκελ δεν είχε και πολλά κοινά μ' εμάς, διότι εμείς είμαστε η δράση⁴²».

⁴⁰ W. Gombrowicz, *Testament*, σελ. 39.

⁴¹ W. Karpinski, *Ces livres de grand chemin*, εκδ. Noir sur Blanc, Montricher (Ελβετία) 1992, σελ. 137.

⁴² W. Gombrowicz, *Journal 1953-1956*, σελ. 174.

Η ειρωνεία είναι χαρακτηριστική της προσέγγισης που επιφυλάσσει ο Γκομπρόβιτς στη φιλοσοφία. Αυτός είναι ο γενικός τόνος των *Μαθημάτων Φιλοσοφίας σε έξι ώρες και ένα τέταρτο* («Το τέταρτο, το αφιερώνω στο μαρξισμό»). Ο Γκομπρόβιτς στηλιτεύει τη φιλοσοφία που έχει γίνει, όπως και η λογοτεχνία, μονοπώλιο των «ακαδημαϊκών». Θεωρεί τη λογοτεχνία ανώτερη της φιλοσοφίας και της επιστήμης, διότι είναι η φωνή ενός ανθρώπου με σάρκα και οστά, μια μοναδική, ατομική φωνή. Η φιλοσοφία είναι ένα παιχνίδι μορφών, μια συστηματοποίηση. Δε χρησιμεύει στη ζωή. Βρίσκεται μακριά από αυτή, δεν είναι «ερωτική»: «Δεν πιστεύω σε μια μη ερωτική φιλοσοφία. Δεν έχω εμπιστοσύνη στη σκέψη όταν αυτή είναι απαλλαγμένη από το σεξ... Πράγματι, είναι δύσκολο να συλλάβεις τη χειλικιανή Λογική χωρίς να απομακρυνθείς από τη σάρκα. Αλλά η καθαρή διάνοια πρέπει να επιστρέψει και να ριζώσει στη σάρκα, στο σεξ, στον Έρωτα, και η τέχνη να κατορθώσει να συνενώσει τη σαγήνη με τη φιλοσοφία. Η διάνοια μας υπαγορεύει την πεποίθηση ότι είναι οριστική και ότι η εργασία της θα ήταν αδύνατη χωρίς αυτή τη βεβαιότητα — αλλά τα αποτελέσματά της δραστηριότητάς της θα μπορούσαν να αποκατασταθούν μέσα στη ζωή, να ιδωθούν υπό ένα άλλο οπτικό πρίσμα, υπό ένα άλλο

πνεύμα· το πνεύμα του καλλιτέχνη μπορεί ακόμη να είναι χρήσιμο στο πνεύμα του στοχαστή [...]. Ποιο άλλο απόλυτο να αναζητήσουμε, εκεί όπου το βλέμμα του επιθυμούντος βυθίζεται σ' εκείνο της επιθυμότητος;⁴³».

Ο Γκομπρόβιτς, φτάνοντας στο τέλος της ζωής του, είχε οδηγηθεί στο συμπέρασμα ότι η φιλοσοφία είχε ελάχιστη χρησιμότητα (ή μάλλον: δεν ήταν χρήσιμη στη ζωή), ενώ είχε ενισχυθεί η απέχθειά του για την αφηρημένη σκέψη: «Ο υπερβολικός σεβασμός με τον οποίο αντιμετωπίστηκε η επιστημονική αλήθεια κατέληξε να σκιάσει τη δική μας αλήθεια: επιθυμώντας φλογερά να κατανοήσουμε την πραγματικότητα, λησμονήσαμε ότι η αδυναμία μας δεν είναι να την κατανοήσουμε, αλλά να την εκφράσουμε [...]. Δεν πραγματωνόμαστε στις ιδέες, αλλά στα πρόσωπα. Στο χέρι μας είναι να επαγρυπνούμε ώστε, σε έναν κόσμο όλο και πιο αφηρημένο, ο ζωντανός λόγος του ανθρώπου να μην πάψει ποτέ να αντηχεί⁴⁴».

Όπως πολύ ορθά έγραψε ο κριτικός Πάουελ Μπεϋλίν: «Ο Γκομπρόβιτς αναζητεί στη φιλοσοφία το ίδιο ακριβώς που ψάχνει σε έναν άλλο άνθρωπο, σε ένα

ηλιοβασίλεμα, σε μια αγελάδα, στους κριτικούς του έργου του: ένα καλλιτεχνικό όραμα του κόσμου, μορφικά στοιχεία που να συγκεκριμενοποιούν αυτό το όραμα. Αυτό το βλέπουμε να επιβεβαιώνεται στην επιλογή των φιλοσόφων για τους οποίους μιλάει, σε όσα σημεία από το έργο τους τον ενδιαφέρουν. Είναι η καθαρή διαλεκτική του Χέγκελ· στον Χούσσερλ, η εποχή (το εντός παρενθέσεων)· στον Σαρτρ, η έννοια της ελευθερίας· στον Μαρξ, η δύναμη της ενσάρκωσης. Και, ταυτόχρονα, περιφρονεί τα συστήματα καθεαυτά. Χλευάζει την ηθική των καθηγητών, γιατί το δικό του καλλιτεχνικό όραμα του κόσμου αρνείται κάθε συστηματοποίηση. Και εκεί βρίσκεται η προέλευση της αντινομίας του Γκομπρόβιτς, τόσο ως συγγραφέα όσο και ως στοχαστή: θέλει να ζήσει τη φιλοσοφία, αλλά δεν καταφέρνει παρά να φιλοσοφήσει τη ζωή⁴⁵.

Τον Οκτώβριο του 1966, σε μια από τις τελευταίες σελίδες του *Ημερολογίου* που δημοσιεύτηκαν όσο ζούσε, ο Γκομπρόβιτς θα εκφράσει, με πολύ πικρό και σαρκαστικό τρόπο, αυτό που θα αποτελούσε πιθανότατα το συμπέρασμα των *Μαθημάτων Φιλοσοφίας* του, αν ο θάνατος δεν τον διέκοπτε, ενώ προε-

⁴³ W. Gombrowicz, *Journal 1957-1961*, σελ. 246-247.

⁴⁴ W. Gombrowicz, *Journal 1953-1956*, σελ. 156-157.

⁴⁵ P. Beylin, «Authenticité et Kitsch», στο *Cahier Gombrowicz*, σελ. 426.

τοίμαζε το μάθημά του για το στρουκτουραλισμό⁴⁶:
«Το θεμελιώδες πρόβλημα της εποχής μας, αυτό που κυριαρχεί ολοκληρωτικά στη δυτική επιστήμη, μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: όσο πιο σοφός είναι κανείς, τόσο μεγαλύτερο κτήνος αποδεικνύεται⁴⁷».

FRANCESCO M. CATALUCCIO

---

⁴⁶ Ο Γκομπρόβιτς πέθανε πριν προλάβει να ξαναδιαβάσει τις σημειώσεις του για τα *Μαθήματα Φιλοσοφίας*.

⁴⁷ N. Gombrowicz, *Journal 1961-1966*, σελ. 191.